

במלחמת העולם הראשונה התלבטו בראדין אם לברוח לרוסיה מפני הכיבוש הגרמני. החפץ חיים הסתפק, ורבי צבי הירש חתנו החליט לבסוף לבצע 'גורל הגר' א'. בגורל עלה הפסוק: "...ועתה הייתי לשתי מחנות". פגשו החפץ חיים, ומבלי שידע על הגורל הודיע לר' צבי שהגיע למסקנה שצריך לנהוג ככתוב בתורה "...ועתה הייתי לשתי מחנות".

סנהדרין דף מג עמוד ב

תנו רבנן: נא - אין נא אלא לשון בקשה, בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא ליהושע חטא ישראל, אמר לפניו: רבוננו של עולם, מי חטא? אמר ליה: וכי דילטור אני? לך הפל גורלות. הלך והפיל גורלות, ונפל הגורל על עכן, אמר לו: יהושע, בגורל אתה בא עלי? אתה ואלעזר הכהן שני גדולי הדור אתם, אם אני מפיל עליכם גורל - על אחד מכם הוא נופל. אמר לו: בבקשה ממך, אל תוציא לעז על הגורלות, שעתידיה ארץ ישראל שתתחלק בגורל שנאמר אך בגורל יחלק את הארץ. תן תודה.

משמעות הגורל²

לכאורה טענתו של עכן הגיונית ביותר. אולם יהושע מבקש ממנו שלא יטיל ספק בגורל, בהיותו חשוב ביותר לחלוקת הארץ. 'מרגליות הים' מצטט, "אין רשות לאדם מישראל לעבור על הגורל, שאין הגורל אלא מפי שמיים שנאמר "על פי הגורל תחלק הארץ" והעובר על הגורל כעובר על עשרת הדברות³!"

אולם מן המדרש שלנו לגבי עכן עולה, כי בגורל ישנה שותפות אנושית, שהרי הקב"ה לא רצה לומר ליהושע מיהו החוטא, ואם הוא יתברך לבדו המנחה את הגורל, מאי נפקא מינה אם אומר ליהושע ישירות או דרך הגורל?

מכל מקום, ברור שטענתו של עכן לא התקבלה, שהרי שאול מטיל גורל בינו לבין יהונתן בנו לדעת מי אשם⁴. למעשה, עצם בחירת שאול למלך הייתה בגורל⁵. לא מכבר למדנו כיצד משה רבינו טרח רבות על מנת להשתמש בגורל:

"תנו רבנן: וישארו שני אנשים במחנה יש אומרים בקלפי נשתיירו. שבשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה אספה לי שבעים איש מזקני ישראל... מה עשה? בירר ששה ששה, והביא שבעים ושנים פיתקין, על שבעים כתב זקן ושנים הניח חלק, בללן ונתנן בקלפי, אמר להם: בואו וטלו פיתקיים! כל מי שעלה בידו זקן אמר: כבר קידשך שמים, מי שעלה בידו חלק - אמר: המקום לא חפץ בך, אני מה אעשה לך? כיוצא בדבר אתה אומר: ולקחת חמשת חמשת שקלים לגלגלת... מה עשה? הביא עשרים ושנים אלפים פיתקין, וכתב עליהן בן לוי, ועל שלשה ושבעים ומאתים כתב עליהן חמשה שקלים, בללן ונתנן בקלפי. אמר להן: טלו פיתקיים. מי שעלה בידו בן לוי - אמר לו: כבר פדאך בן לוי. מי שעלה בידו חמשת שקלים, אמר לו: תן פדיונך וצא⁶". הירושלמי⁷ שואל, שיש מקום לטרוניה מצד האחרונים שנטלו פתקאות, שהרי להם לא היה כל סיכוי לקבל פתק 'זקן', ומתוך שהיו 74 פתקים, מהם 72 שעליהם כתוב זקן, ובנס נטלו שני האחרונים, אלדד ומידד, פתקים ריקים⁸. הרי שהגורל מצד אחד התנהל לפי חוקי הסתברות, ומאידך על פי נס. במרגליות הים מובא מפירוש בספר יצירה⁹, שמשה כתב 72 שמות על פתקים, וביקש מיהושע לברור 70 מתוכם.

גם כאן בולטת משמעות פרטי הגורל. הרי היה די שמשה יבחר שני פתקים עם שמות, ויוחלט מראש שהם לא יכהנו כזקנים. גם לפי הגמרא ניתן לשאול: הרי יכול היה משה להשאיר 70 פתקים ריקים, ועל שניים לכתוב: 'לא מתמנה'.

¹ הגיון הגורל, עמוד 79.

² על פי ספרו של פרופסור עלי מרצבך 'הגיון הגורל'.

³ תשובות גאונים סימן נז.

⁴ ש"א יד, מב.

⁵ שמו"א י, כא.

⁶ יז, א.

⁷ ירושלמי סנהדרין א, ד.

⁸ שהרי יכלו 72 ליטול פתק 'זקן' והבעיה לא הייתה נפתרת.

⁹ מובא במרגליות הים.

אמנם, בדומה לכך ניתן לשאול גם על ההגרלה הקבועה של שני השעירים ביום כיפור, הרי די לכתוב על האחד 'לשם' וממילא נגזר דינו של האחר לעזאזל. במרגליות הים מביא מ'זרע שמשון', כי 'היו צריכים לברר השאלה' וביתר ביאור מהחיד"א: "משה רבינו ע"ה, במה שהיה כותב בידו הקדושה תיבת זקן, היה ממשיך לנמנה שפע קודש".

לפי זה ניתן לתת משמעות גם לזהות מבצע ההגרלה, ולהבין מדוע לדעה אחת בקשו מיהושע שיערוך אותה. לא רק בבחינת 'ההגרלה נערכה בהשגחת עורך דין', אלא כחלק מקביעת מעמדו של יהושע כמנהיג, שערך רב יש למעשיו. מאוחר יותר, כוחו של יהושע הוא המסייע ללכידת עכן בגורל.

הגר"א למד מן הפסוק "בחק יוטל את הגורל ומה' כל משפטו"¹⁰: "אל ידמה אדם ברעיונותיו כי 'כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה' אלא אף מה שמטילים גורל על מה שבחיקו, 'מה' כל משפטו', היה מתחילה מי יזכה"¹¹.

תוצאות הגורל שימשו גם למסר מעודד משמים:

"תנו רבנן: ארבעים שנה שמש שמעון הצדיק היה גורל עולה בימין, מכאן ואילך - פעמים עולה בימין פעמים עולה בשמאל"¹². תפקידו ההסטורי של הגורל היה בחלוקת הנחלות.

"ולא נתחלקה אלא בגורל, שנאמר: אך בגורל; ולא נתחלקה אלא באורים ותומים, שנאמר: על פי הגורל, הא כיצד? אלעזר מלובש אורים ותומים ויהושע וכל ישראל עומדים לפניו, וקלפי של שבטים וקלפי של תחומין מונחין לפניו, והיה מכוין ברוח הקדש ואומר: זבולן עולה - תחום עכו עולה עמו, טרף בקלפי של שבטים ועלה בידו זבולן, טרף בקלפי של תחומין ועלה בידו תחום עכו; וחוזר ומכוין ברוח הקדש ואומר: נפתלי עולה ותחום גינוסר עולה עמו, טרף בקלפי של שבטים ועלה בידו נפתלי, טרף בקלפי של תחומין ועלה בידו תחום גינוסר, וכן כל שבט ושבט"¹³.

המשותף לחלוקת הנחלות ולמינוי הזקנים, הוא הצורך בהנחת דעת הקהל, שמשה אמר למי שלא נבחר: 'המקום לא חפץ בך'. על כך נאמר במשלי: "מדינים ישבית הגורל", כלומר: גורל מונע מריבות.

במקדש נודעה חשיבות רבה ל'פייסות' לחלוקת העבודות, כמו גם לגורל השעירים ביום כיפור.

על כך כתב הרב הוטנר דברים נפלאים:

"כשאנו מבחינים בהבדל הנמצא בין שני עניינים דומים בחיצוניותם - כי אז על כרחך כי ההבדל הניתן בהם, שרוי הוא בפנימיותם. ככל אשר תרבינה השכבות העליונות אשר בהן שולט הוא הדימוי, כן לעומת זה יתברר לפנינו עומק מקומה של נקודת ההבדלה. וככה נולדת היא, ההיכר תמצי של עבודת ההשוואה, לשם הכרת עומק ההבדלה. בכל סוגי ההבדלה הנמצאים בתורה אין למצוא הבדלה יותר גדולה מאשר ההבדלה בהגרלה ביום כפור. גורל אחד להשם וגורל אחד לעזאזל. חודה של הבדלה זו עוקצת היא את הבשר, עד אשר אנו מזדעזעים ממש למקרא שני הגורלות הללו במשפט אחד. אבל דוקא כאן במקום ההבדלה המוחלטת במלא תקיפותה - נמצאת לנו עבודת ההשוואה במלא דקדוק חומרית".

"לפי ההלכה שני השעירים הללו לה' ולעזאזל, צריכים להיות שווים בקומה ובמראה ובדמים. הנה אותו האדם העוסק בלקיחת שני השעירים הללו, ועומד על המחיר בשביל להשוות את שני השעירים בדמים, לכאורה הרי הוא מתעסק בעבודת השוואה ודימוי של שני עניינים להדדי. אבל במעמקים, הרי המהלך הפוך מן הקצה אל הקצה. כי כל הטפול הזה, אינו בא אלא לגלות ולברר, את עומק עומקה של ההבדלה אשר בפעולת ההגרלה. כי לפי גודל הריבוי של השטחים החיצוניים אשר השוויון תופס בהם, כן לעומת זה הולכת היא הבדלת ההגרלה וחודרת למעמקים יותר גנוזים".

¹⁰ משלי טז, לג.

¹¹ ביאור הגר"א שם. כשנגשו ברתת לעריכת 'גורל הגר"א' לקביעת זהותם של חללי הל"ה, בקשו מהרב אריה לויין לערוך את ההגרלה. התוצאות המפליאות מפורטות בספר המומלץ 'איש צדיק היה' של שמחה רז עמוד 111 ואילך.

¹² יומא דף לט עמוד א (הערת פרופסור מרצבך: ההסתברות שזה יקרה היא $\frac{1}{2^{40}}$)).

¹³ בבא בתרא קכב, א.

... "והנה השעיר הקדום לשני שעירי יום כפור הללו, הוא איש השעיר הראשון, הלא הוא עשו איש שעיר. ההבדלה בין השעיר הזה ובין אחיו, צריכה היא לחדור בשכבה העמוקה ביותר, השרויה מתחתם של כל מיני הדמיון וסוגי השוויון השולטים בכל השטחים העליונים, הצפים על גביו של עומק הבדלה זה. והכתוב צווח ואומר: 'הלא אח עשו לעקב... ואוהב את יעקב ואת עשו שנאתי' (מלאכי א, ב), כלומר תהומיותה של ההבדלה שבין יעקב לעשו מתבררת היא דוקא, אחרי עוצמת ההכרה באחווה ובדמיון שביניהם". כלומר, ההגרלה היא אמצעי להודעת דעת עליון, דווקא במקום שעין אנושית אינה רואה הבדל, בין יעקב לעשו תאומי¹⁴.

הגורל ה'גורלי' ביותר הוא כמובן הגורל שהטילו אנשי הספינה של יונה, לדעת "בשל מי הרעה הזאת לנו". חז"ל דרשו שהסערה הייתה רק על האניה, ולפיכך הבינו שדבר מה מיוחד מתרחש כאן. אולם גם לאחר שנפל הגורל על יונה¹⁵, הוא הודה שבשלו הסער, ואף הציע שיטילוהו לגלים, הם עשו מאמץ אחרון: 'ויחתרו האנשים להשיב אל היבשה ולא יכלו' ואף נשאו תפילה נרגשת בטרם הטילוהו לים.

בעל הספר חסידים¹⁶ למד ממעשה יונה הדרכה לזמן בו נחוצה הטלה לים של אחד הנוסעים, הרב ולדנברג סייג זאת למקרה שבו יש סער מיוחד על ספינה זו דווקא¹⁷.

הרב משה פיינשטיין פסק לגבי שני חולים הזקוקים לטיפול מיידי, "וכששון בזה צריך להקדים לפי סדר מתניתין דהוריות¹⁸, ואם לא ידוע זה לרופא יהיה גורל¹⁹"

כלומר, כששניים חולים במדבר מחוסרי מים, ויש ביד שלישי מים מיותרים להציל אחד מהם, ינהגו סדר קדימויות השנוי בהוריות, ואם לא - יפילו גורל. מעשה והייתה תרופה אחת מצילת חיים למאות חולים, ופסק הרב הרצוג שיכנס הרופא עם התרופה לבית החולים, וחולה ראשון שיראה – מחוייב הוא לתת לו את התרופה. ולגורל לא נזקק. להלכה ישנה מורכבות בדעת השו"ע והרמ"א:

א. "אין שואלים בחושים בכוכבים ולא בגורלות. *הגה: אע"פ שיש חכמים שכתבו שיש להם חכמה להחליט על דבר זה, אלא דאדם מותר לעשות לו סימן בדבר שיבוא לעתיד, כמו שצוה אביעזר עבד אברהם א' יהונתן (טור והר"ד קמח'), ויש אומרים (ראמב"ם וסמ"ד) והואלף בתום ופוטח בה', חסד יסופנו (תהילים לב, י')²⁰.*

ב. "שני אחים שחלקו ואחר כך בא אח שלא היו יודעים בו, בטלה החלוקה. ואפילו שהיה להם שלשה שדות ונטל כל אחד מהם אחת מהן, והשלישית חלוקה ביניהם, וכשבא האח השלישי נפל חלקו באותה שחלקו ביניהם, לא נאמר ישאר כל אחד מהם בשלו, אלא אי זה מהם שירצה יכול לבטל כל החלוקה, ויפילו גורל אחד לכולם. ואפי' נתרצה האח השלישי ליטול מעט מזה ומעט מזה בלא גורל, אפילו הכי יכול כל אחד מהשנים לבטל החלוקה, כיון שהיתה בטעות²²".

¹⁴ עיין עוד בזה בלימודנו ליומא סב. הרחבה נוספת בספרו של הרב אברהם רבלין, עיוני פרשה, אחרי מות.

¹⁵ "הכוונה באומרום ונפילה גורלות שיפילו הגורל פעמים הרבה כי לזה נקראו גורלות רבות... וכן עשו וילכו ויפילו גורלות ובכל פעם ופעם נפל הגורל על יונה ועם זה נתאמת להם הענין" (עקידת יצחק ויקרא שער סג פרשת אחרי מות).

¹⁶ סימן תרעט.

¹⁷ ציץ אליעזר יח סימן מח, ב.

¹⁸ עיין לימודנו להוריות יג.

¹⁹ אג"מ חו"מ ב, עח.

²⁰ שו"ע יו"ד קעט, א.

²¹ שם סעיף ד.

²² שו"ע חו"מ קעה, ג.

יש כנראה לחלק בין גורל לשם ידיעת עתידות, לבין אמצעי חלוקה פשוט. לסיכום פרופסור מרצבך עושה סדר: "סיכום הענין - ראה בהרחבה בשו"ת וישב היס²³ דבריו שיש ג' מיני גורלות:

- [א] גורל לחלוקת שותפים שנעשית בכח הסכמת הצדדים לבירור חלקם, וזהו היתר גמור.
 - [ב] גורל לחייב אדם על מעשה שעשה וכדומה [כמו במעשה של עכן ויהונתן] אינו מועיל אלא אם כן נעשה בכח רוח הקודש. וכן כאשר נעשתה חלוקה או בירור על ידי גורל פי ציווי ה' בתורה [חלוקת הארץ, שני שעירים ביום כיפור] או במאמר נביא שתוצאותיו על פי ה' ואסור להרהר אחריו.
 - [ג] גורל הנעשה לברר עתידות אסור משום 'תמים תהיה עם ה' אלקיך', כפי שנפסק בשו"ע. וכן מותר לומר לתינוק 'פסוק פסוקך', כמו שנפסק בשו"ע, ולכן גורל על ידי פתיחת חומש או תנ"ך כגורל הגר"א - הוא בכלל היתר זה, ואין בו איסור שאלה בגורלות".
- אכן העיקר בכל זה, להישען על אבינו שבשמים, לבקש בתמימות שימלא משאלותיו בזכות תורתנו ותפילתנו.

²³ חלק א סימן יג.